

SURXON VOHASIDA SOVET HOKIMIYATI O'RNATILISHIGA QARSHI QUROLI HARAKATLAR

Qarajayeva Dilorom Namozovna

Surxondaryo viloyati yuridik texnikumi o'qituvchisi

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0065-1163-2152>

Annotatsiya: Bugungi kunda Sovet hokimiyati o'rnatilganidan keyin Turkiston, Buxoro va Xiva mintaqalarida bolsheviklar hukmronligiga qarshi olib borilgan milliy ozodlik harakatlari, qarshilik harakatini tugatishda yuzaga kelgan murakkab holatlar har tomonlama o'rganilmoqda. Maqolada Sovetlarning Surxon vohasiga kirib kelishi va hokimiyatini o'rnatishi, mahalliy aholining qarshilik harakatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: qizil armiya qo'shinlari, «bosmachlari», Ibrohimbek, Denov, Yurchi, Alimardonbek va Sodiqli qo'rboshi.

Абстрактный: Сегодня, после установления Советской власти, тщательно изучаются национально-освободительные движения против большевистской власти в Туркестанской, Бухарской и Хивинской областях, сложные ситуации, возникшие в конце движения сопротивления. В статье говорится о вторжении Советов в Сурханский оазис и установлении их власти, а также о движениях сопротивления местного населения.

Ключевые слова: войска Красной Армии, «принтер», Иброхимбек, Денов, Юрчи, Алимардонбек и Садик Корбоши.

Abstract: Today, after the establishment of the Soviet power, the national liberation movements against the Bolshevik rule in the regions of Turkestan, Bukhara and Khiva, and the complex situations that arose in the end of the resistance movement are being thoroughly studied. The article talks about the entry of the Soviets into the Surkhan oasis and the establishment of their power, as well as the resistance movements of the local population.

Keywords: Red Army troops, "printer", Ibrohimbek, Denov, Yurchi, Alimardonbek and Sadiqli Korboshi.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Sovetlar siyosatining Surxon vohasiga kirib kelishi keskin kurash sharoitida amalga oshdi, mahalliy xalqning asosiy qismi bu yangi hokimiyatni norozilik bilan kutib oldi. Buxoro amirligi davrida katta harbiy, iqtisodiy, siyosiy mavqega ega bo'lgan Surxon vohasini sovetlar hukumati o'z qo'lida mahkam saqlab qolishga jiddiy kirishdi.

АДАБИЙОТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Surxon vohasining 1920-1930 yillar tarixini o'rganishda mahalliy tarixchilarning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Jumladan, S.N.Tursunov, N.Hayit, I.Umarov, A.Xolmirzayev, M.Azimovning asarlarida Sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi milliy ozodlik harakatining olib borilishi va uning natijalari, mazkur davrning ijtimoiy-siyosiy ahvoli tahlil etilgan.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

1920-yil oktyabrda qizil armiya qo'shinlari katta kuch bilan Sherobod bekligida hujum qilib uni egalladi va Sherobod Surxondaryo viloyati bo'yicha sovet hokimiyatining boshqaruv markaziga aylantirildi. Shu vaqtdan boshlab Qizil armiyasi bilan birgalikda yevropalik aholi ham Sherobodga ko'chib kelib joylasha boshladi. O'z navbatida boshqa joylarda bo'lgani kabi Sherobodliklar ichidan yetishib chiqqan o'qimishli, o'z fikrlarini dadil ayta oladigan kishilarni hokimiyat rahbarligiga qo'ymadilar. 1921-yil 25-fevralda bo'lib o'tgan Buxoro kompartiyasining birinchi syezdiga Sherobod firqasi a'zolaridan ham ishtirok etdilar. 1920-yilga kelib Qizil armiyaning bosqini tufayli

Buxoro amirligi ag'dariladi. Uning o'rniga Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etiladi. Ma'muriy o'zgarishlar beklklarda ham sodir bo'ladi. Xatak amlokdorligi o'rnida kentlik tashkil etiladi va Sherobod uyezdi tarkibiga kiritiladi.

1921-yilda Sherobod okrug markazi bo'lib qoldi. Yangi tuzum, eski beklk tartib-intizomi o'rniga yangi boshqaruvni joriy etib, ommaviy targ'ibot-tashviqot ishlarini bajardilar, eng og'ir masala shunda bo'ldiki, sovet hokimiyat tomoniga o'tmagan faol kishilarning ko'pchiligi ham turli tuhmat-bo'xtonlarga uchrab qamoqlarga tashlandi, sudsiz otib tashlandi. Natijada ko'pchilik yangi hukumatning siyosatidan norozi bo'lib qo'lga qurol olib unga qarish kurashga otlandilar. 1920-yil oxirida Mirza Mushrof rahbarligida, 1921-yil turk polkovnigi Xasanov rahbarligidagi 85 kishi ozodlik harakatiga boshchilik qilib bordi. Amir hokimiyati yiqitilgan dastlabki yillarda Sherobodda ham hayot og'ir ko'chdi, tinimsiz janglar oddiy xalqning tinkasini quritdi, ochlik, qashshoqlik, darbadarlik tufayli minglab kishilar vatangado bo'ldi. Shu tufayli 1921-yil 8-noyabrda Sherobod, Yurchi, Denov, Hisor hududida harakat qilayotgan Ali Rizo milliy ozodlik harakatiga minglab kishilar qo'shildi.

1922-yil Sherobodda ham Anvar poshshoni qo'llab-quvvatlovchi milliy ozodlik harakati kuchaydi, lekin kuchlarning teng emasligi natijasida ko'plab kishilar bu harakat qurboniga aylandilar. 1922-yil 8-mayda bo'lib o'tgan Buxoro Kompartiyasining Sherobodning viloyat qo'mitasi dehqonlarning ahvolini yaxshilash ularni iqtisodiy qiyinchilikdan olib chiqish uchun oilaviy tadbirlarni bajarib 8 qishloqqa 270 botmon bug'doy arpa hamda mehnat qurollaridan yordam uyushtirdi.

1921-1923 yillarda Sherobodda ichki ahvol nihoyatda og'irlashib xo'jalik yuritish qiyinchilik bilan olib borildi. Yangi hukumat shubhali ko'ringan kishilarni «bosmachi» tamg'asi ostida qirib tashlab, ozgina qo'lida mol-mulki bo'lgan o'ziga to'q kishilarni mol-mulki musodara qilindi. Tomorqalar tortib olinib, uy-joylari yangi hukumat ixtiyoriga

o'tkazildi. Ayniqsa tog' oralig'i, adir-qirlarda joylashgan qishloq aholisi bunday og'irlikning ko'pini o'z boshidan o'tkazdilar. O'z navbatida maxsus ko'rsatma asosida 1923-yil kasaba ittifoqni tozalash bahonasida Sherobod viloyatidagi 5-kasaba uyushmaning 996 a'zosidan 285 tasi qamoqqa olindi va otib tashlandi. Bu esa xalq o'rtasidagi norozilikni kuchaytirib, mahalliy xalqning ko'zini qo'rqitib qo'ydi, yangi davlatning tartib intizomini tan oldirish majburiy olib borildi. 1923-yil 22-aprelda firqa qo'mitasining faoliyatini qayta ko'rib chiqish uning a'zolari tarkibini mustahkamlash nuqtai nazari asosida Buxoro Kompartiyasi ko'rsatmasi bilan Sherobod viloyati umumiy firqa yig'ilishi bo'ldi. Bunda «BKP ning yaqin kunlaridagi vazifalari to'g'risida» ko'rsatmasiga binoan firqa a'zolari ichida niqoblangan savdogarlar, amir xizmatchilari va nayrangbozlarni yo'qotish masalasi muhokama qilindi. Ommaviy firqa qo'mitasini tozalash siyosatining natijasi shu bo'ldiki, ko'plab vijdonli, o'qimishli, o'z xalqining manfaatlarini to'la himoya qila olishga qodir bo'lgan mahalliy millatga oid kishilar yo'q qilindi. Ayniqsa mansabga qasos olishga intilgan ba'zi «inqilob» tarafdorlari xoinlik yo'lga o'tib olib, undan ustalik bilan foydalandilar. 1922-yil 30-oktyabrda Sherobod viloyat firqa qo'mitasining konferensiyasi bo'lib o'tdi, asosiy maqsad feodal boy va musulmon diniy reaksionerlar qarshiligini tugatish kasaba-uyushma va komsomolga yoshlarni ko'proq jalb etish, firqa a'ziligiga irodasi mustahkam, o'tkir kishilarni jalb qilish masalasi muhokama qilindi. O'z navbatida bu ko'rsatma «bosmachilikka», mahalliy boy feodallarga ochiq kurash boshlab bo'lib, shu kurash yo'li bilan, madrasa, machit, eski o'zbek arab imlosi bilan o'qitish maktablarini yo'qotish, uning ilhomchilarini qirib tashlash rejalashtirilgan edi. Sherobod hududida hokimiyat uchun kurash tinimsiz kuchayib borib, 1923-yil mart-iyun oylarida Salimposhsho va Ibrohimbek milliy ozodlik musulmon qo'shinlari harakat qildilar. Lekin o'zaro birlik siyosiy mustahkamlik bo'lmaganligi tufayli bu harakatlar

mag'lubiyatga uchradi, xalq ichidagi ikkilanish, qashshoqlik, ochlik ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Sherobodning o'zi va uning atrofi 1922-yil bahoridan boshlab jang maydoniga aylanib qoldi, nihoyat 1923-yilga kelib Salimposhsho va Ibrohimbek mag'lubiyatga uchradi.

Sherobod okrugida sovet hokimiyatining o'rnatilish davrida milliy kamsitish siyosatiga qarash ommaviy xalq norozligi kuchayib, milliy ozodlik kurashi jiddiy tus olgan 1920-1925 yillarda Qizil Armiya bosqiniga qarshi kurash davrida ko'plab aholi nobud bo'lishi tufayli Ko'hitang tog'ida yashovchi Xatak qishloq aholisi soni 600 xo'jalikdan oshmagan. Boshqa joylarda yashagan xatakilarni ham qo'shganda ularning soni 1925-yilda 800-900 xo'jalikni tashkil etgan.

1920-yilning 28-avgustiga qadar Termiz tashqi olamdan deyarli ajralib qamal holatida qoladi. 1920-yil 2-sentyabrda Buxoroda amir hokimiyati ag'darilgach Termizda ham shahar soveti tashkil etiladi. Unga Chori Berkaliyev rais etib saylanadi. Biroq, 1920-yil sentyabr oyi o'rtalarigacha Termiz atroflari amir odamlari qo'l ostida edi. Sovet hokimiyati muhim siyosiy va harbiy ahamiyatga ega bo'lgan Termizni qo'ldan berishni istamas edi. Amir hokimiyati qulagach sovet tartibotiga qarshi boshlanib ketgan qurolli kurashni bostirish maqsadida maxsus qurolli otryad tuzildi. Ushbu otryadga Yodgor Abduraximov va Hasan Amirxonovlar yetakchi etib tayinlandi. Bu davrda qarshilik harakatida Ibrohimbekning 500-600, O'tanbekning 60, Mustafqulbekning 250, Tangribekning 40 nafar yigitlardan iborat kichik-kichik guruhlar kurash olib bordi. 1924-yilda Ibrohimbek ushbu kuchlarini birlashtirib Termizga yurish qiladi. Biroq kuchlar nisbatining teng emasligi hamda qurollanish darajasining sustligi tufayli mag'lubiyatga uchraydi. Shaharda tuzilgan bolshevik harbiy bo'linmalari muxolif kuchlarga qarshi kurashda sovet hokimiyatining tayanchiga aylanadi. Sherobod begi To'xtamishni ag'darib tashlash maqsadida tashkil etilgan Sherobod inqilobiy qo'mitasi ham Termizda tuzilgan. 1920 yilning 6 oktyabrida Birinchi Butun Buxoro

qurultoyi Buxoro xalq Sovet respublikasi tuzilganligini e'lon qildi. Natijada surxon vohasida ham Sovet hokimiyatini o'rnatish choralari ko'rilga boshladi. Shu maqsadda Goncharenko boshchiligidagi maxsus otryad tuzildi 1921-yilda V.L.Lopatinning 4-kavaleriya polki ham Ko'lobdan Termizga keldi. 1924 yilning 25 yanvarida Drozdovskiy boshchiligidagi Termizda tuzilgan harbiy qism Yuqori Kakaydi qishlog'i yaqinida qo'rboshi Ibrohimbek qo'shinlarini mag'lubiyatga uchratdi. Shu davrda Sovet hukumatiga qarshi olib borilgan ozodlik harakatlarini bostirishda shaharda joylashgan harbiy qismlar belgilovchi rol o'ynadi. Jumladan shaharda tuzilgan 34-chegara kavaleriya eskadroni shunday kuchlardan biri edi. Sovet mafkurasining yolg'on va'dalariga uchgan ayrim mahalliy millat vakillari ham Qizil armiya saflariga kirdi. Bu esa og'a-inilarni bir-biriga qayragan birodarkushlik urushlarini yanada avj olishiga sabab bo'ldi. Shuni qayd etish kerakki sovet tuzumini o'rnatish Buxoro amirligida ham Surxon vohasida ham Jumladan Termiz shahrida ham oson kechgan emas. Qizil armiya va unga qarshi bo'lgan ozodlik harakati kuchlari o'rtasidagi keskin kurashlar jarayoni minglab yig'ilarni hayotdan erta olib ketdi, ko'plab tinch aholining umriga zomin bo'ldi va yana qanchadan-qancha odamlar o'z ona vatanlarini tashlab, tinchroq yashash uchun joy topish maqsadida boshqa yurtlarga ketishni ixtiyor etishdi. Ushbu to'qnashuvlar jarayonida ko'plab obod manzillar vayron bo'ldi, ariqlar ko'mildi, ekin maydonlari payhon etildi, bog'-rog'lar bo'ldi, aholining hayotiy ehtiyojlari toptalib yurtni ochlik, qahatchilik kabi balolar qoplab oldi. Ana shunday balolardan Termiz shahri ham omon qolmadi. Oqibatda shahar aholisi keskin kamaydi, shahar shifri tuzilmasi xarob ahvolga kelib qoldi. Chor Rossiyasi imperiyasining tadrijiy davomi bo'lgan Sovet davlati amalda chor imperiyaning mustamlakachilik siyosatini yangicha shakl va yangicha mazmunda davom ettirdi. Bunday sharoitda shahar aholisining hayotida ham jiddiy ziddiyatli holatlar yuzaga kela boshladi. Sovet hukumati ham O'zbekistonda

uning janubiy darvozasi sanalgan Termiz shahrida o'zining o'rmini yo'qotishni istamasdi. Shu boisdan ham mustamlakachilikning tamoyili yangicha usullari Termiz shahrida ham ildiz ota boshladi.

Buxoro inqilobidan keyin 1920-yil 2-sentyabrda Amir Dushanbega qochib, Denovda to'xtab, 12-sentyabrda Denov begi Suvonqulbek Hisor tog'iga yashirindi. Natijada Denovda hokimiyatsizlik paydo bo'lib, 1921-yil 12-fevral kuni Denovga Vinogradov boshliq 81-otliq qizil askarlar kirib kelib, Sovet hokimiyati o'rnatdi. Ushbu qizil armiya qismlariga Sovet hokimiyatining tarafdorlaridan Hamroqul Haqqulov rahbarligida yordam berib, Sovet hokimiyati tuzish va saqlab qolish maqsadida 14 kishidan iborat xalq militsiyasi faoliyat ko'rsatdi.

Sovet hukumatining siyosatdan norozi bo'lgan mahalliy aholi milliy ozodlik harakatlarini olib borib, xalq harakatiga rahbarlik qilayotgan Ibrohimbek boshliq istiqolchilarga amaliy yordam berdi. 1921 yilning avgust oyida istiqolchilar Sovet hukumatini va uning tarafdorlariga qattiq zarba berib, Sovet hukumatini Denovdagi talonchilik, zo'ravonlik harakatiga qarshilik ko'rsatib, xo'rlangan, jabrlangan, talon-taroj qilingan xalqni himoya qilishga birlashdilar. Biroq xalq harakati kuchli mustahkam armiyaga ega bo'lmaganligi tufayli qizil armiya qo'shinlari tufayli qonga botirilib, xalq harakatining rahbarlarining ko'pchiligi Hisor va Bobotog' yerlariga chiqib kurashni davom ettirdilar. Biroq xalq harakatini bostirish maqsadida Yurchida Saidmurod boshliq 35 kishidan iborat inqilobiy qo'mita tuzilib, milliy ozodlik harakatini ayovsiz tarzda bostirish maqsadida qirg'in siyosatini uyushtirdi. Denovda va Yurchida xalq harakatiga Saydullabek rahbarlik qilib, u Turk podshosining kuyovi Anvar podsho rahbarligidagi Surxon vohasidagi xalq harakatlariga ishtirok etib, Denov va Yurchida Sovet hokimiyatini ag'darib tashladi.

Hokimiyatni o'z qo'liga olgan Saydullabek Sovet hokimiyatining muntazam harbiy qismi bo'lgan V.Lixarev komandirlik qilgan 61-

otliq polkiga qarshi Yurchi hududida janglar olib borib, Denov, Yurchi va Mirshodi qishloqlarini ozod qildi. Shuningdek, Ibrohimbek rahbarligidagi milliy ozodlik harakatiga qo'shilib, Bobotog' hududlarini ham qizil askarlardan ozod qildi. Biroq, kuchlarning teng emasligi tufayli janglarda mag'lubiyatga uchrab Afg'onistonga chekindi. Denovda Sovet hukumatiga qarshi milliy ozodlik harakatlari davom etib, Farg'onadan 500 kishilik Ko'rsheimat rahbarligida xalq harakati qo'shinlari Denovda kelib, milliy ozodlik harakatini davom ettirdi. Fuqarolar urushi tufayli Denovda xalq xo'rlikka, zorlikka bardosh bera olmay, ochlik, qashshoqlik tufayli ko'plab kishilar halok bo'ldi. Denov istiqomat qilgan qo'zg'olonchilar Sovet hukumati tomonidan shafqatsizlarcha bostirildi.

1922-yilning iyun oyida qizil armiyaning muntazam qismlari bo'lgan Pavlov rahbarligidagi 11-otliq polki Termizdan Denovga kelib, Denovda yana Sovet hokimiyati o'rnatib, milliy ozodlik harakatini shafqatsizlarcha bostirdi. Natijada ko'plab xalq harakatini rahbarlari qirib tashlandi, qamoqqa olinib, sudsiz otib tashlandi. Biroq, sovet hukumatining bosqinchilik, talonchilik siyosatiga qarshi xalq harakati muntazam davom etib, Alimardonbek boshliq ozodlik harakati kurashini davom ettirdi. Ular qizil armiya qo'shinlarini Denovdan chiqib ketishini talab qildi. Biroq, o'zaro kelishmovchilik tufayli Alimardonbek harbiy jihatdan ustun bo'lgan qizil armiya brigada komandiri Koshubiga xat yozib, 260 ot, 134 miltiq, 34 revolver, 7 ming o'q topshirib, asir tushmoqchi ekanliklarini bildirib, uni hiyla yo'li bilan qo'lga tushirishni rejalashtirdi. Biroq, qizil armiya komandiri ushbu xiylani sezib, Alimardonbekka qarshi kuchli zarba berib, uni chekinishga majbur qildi. Alimardonbek va Sodiq qo'rboshi rahbarligida harakat davom etib bordi.

Sovet hukumatining bosqinchilik va talonchilik siyosatiga qarshi Hayit qo'rboshi boshliq xalq harakati Denov va uning atrofidagi faoliyat ko'rsatib, 1926-yil Sariosiyo rayonidagi Beshkapa qishlog'ida tengsiz janglarda mag'lubiyatga uchrab asirga

tushdi. Bolsheviklar xalq harakati rahbarlaridan qattiq o'ch olib Hayit qo'rboshi va uning askarlarini Yurchida sud qililib, ularni harbiy tribunal oliy jazoga hukm qililib, hukm Denov qo'rg'onida ijro etildi.

Milliy ozodlik harakati rahbarlik qilayotgan Ibrohimbek 1931-yil mart oyida Denovga kelib, uni qo'llab quvvatlagan xalq harakatini ishtirokchilari bilan birgalikda Sovet hokimiyati ag'darib tashlash maqsadida kurash olib bordi. Biroq, Denovda Sovet hokimiyati mustahkamlangan piyoda va otliq qo'shinlari va militsiya qismlari jiddiy qarshilik ko'rsatib, Ibrohimbekni Denov shahriga kirishiga jiddiy qarshilik ko'rsatdi. 1931-yilda may oyiga kelib, qattiq talofotlar natijasida Ibrohimbek Ko'kanbek bilan birgalikda Kafirnihon daryosining chap tomonidagi Ishkobod qishlog'iga chekindi. Ibrohimbek bilan Ko'kanbek, Qorahon va Muqum rahbarligidagi muntazam qizil armiya qo'shinlariga jiddiy qarshilik ko'rsatdi.

Kuchlar teng bo'lmaganligi tufayli Ibrohimbek chekindi. Ko'kanbek esa asirga olinib, Denovga olib kelindi va otib tashlandi. Shu tariqa Denovda olib borilgan qattiq terror va qirg'in tufayli Sovet hokimiyati mustahkamlandi hamda har qanday xalq harakatini ayovsiz tarzda qirib tashladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilsak, amir hukumati garchi mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash uchun butun choralarni ko'rgan bo'lsa-da, uning qo'shini son va sifat jihatdan Qizil Armiyaga nisbatan ancha orqada edi. Shunga qaramay, amir qo'shinlari yaqqol ustunlikka ega bo'lgan qizil askarlarga qarshi mardonavor kurash olib bordi va bir qator g'alabalarga erisha oldi. Faqat, sovet qo'mondonligi yirik kuchlarni tashlashi oqibatida amir qo'shinlari mag'lubiyatga uchrab, mamlakatda sovet hokimiyati o'rnatildi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Турсунов С. Сурхон воҳасида совет режимининг ўрнатилиши. –Б. 15.
2. Tursunov S.N. Qobilov E.O. Pardayev T.R.Murtazoyev Z.M., Surxondaryo tarix ko'zgasida. –Toshkent: Sharq, 2001. – 382 b.
3. Tursunov S., Qobilov E., Murtazoyev B., Pardayev T. Surxondaryo tarixi. –Toshkent: Sharq, 2004. –608 b.
4. Tursunov S., Turdiyev T. Denov. –Toshkent: Fan, 2009. – 501 b.
5. Tursunov S., Rashidov Q. Boysun. –Toshkent: Akademnashr, 2011. –551 b.
6. Ҳайит Н, Усмон Т. Кураш йиллари. – Тошкент: Меҳнат, 1992. –Б. 18.
7. Ражабов Қ. Бухорога Қизил Армия босқини ва унга қарши кураш. Тарих ҳақиқати (1920-1924 йиллар). –Тошкент: Маънавият, 2002. –Б. 60.
8. Иркаев М.И. История гражданской войны в Таджикистане. –Душанбе, 1963. –С. 200.
9. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 122-фонд, 1-рўйхат, 381-иш, 185-варак.